

ТАРИХ ДАРҒАЛАРИДАН БИРИГА БАҒИШЛАНГАН “ҲАЛОЛЛИК ВА ТАЛАБЧАНЛИК ТИМСОЛИ” КИТОБИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Камол Раҳмонов,

Бухоро давлат университети доценти, тарих фанлари номзоди

2021 йилда “XX аср Ўзбекистон тарихчилари” рукни остида чоп этилган китоблардан биринчиси “Ҳалоллик ва талабчанлик тимсоли” деб номланиб, ўз умрини тарих фани тараққиёти ҳамда ривожланишига бағишлаган таниқли тарихчи олима, ташкилотчи раҳбар ва жамоат арбоби Раъно Ёдгоровна Ражапова (1935-2005)нинг 85 йиллиги юбилеи муносабати билан устознинг замондошлари, касбдошлари ва шогирдлари томонидан билдирилган хотиралар киритилган.

Китоб 3 қисмдан ва 360 саҳифадан иборат, хотираномадаги сўзбоши муаллифи, тўпловчи ва нашрга тайёрловчи ҳамда масъул муҳаррир тарих фанлари доктори, профессор Қаҳрамон Кенжаевич Ражабов ҳисобланади. Тарих фанлари докторлари, профессорлар С.С.Агзамходжаев ва Р.М.Абдуллаевлар китобга тақризчилик қилганлар. Китобнинг биринчи қисми Р.Ражапова ҳаёти ва илмий фаолиятига бағишланган бўлиб, унда 50 саҳифани ўз ичига олган салмоқдор мақола олиманинг шогирди Қ.Ражабов томонидан тайёрланган бўлиб, айтиш жоизки, бунда олиманинг ҳаёт йўли ва сермахсул илмий фаолияти атрофлича очиқ берилган.

Тарихчи олим Қ.Ражабов мазкур йирик мақоласини мазмунан икки гуруҳга ажратган. Биринчи қисмда Р.Ражапованинг шахсияти ва ҳаёт йўлидаги мураккаб зиддиятли воқеликларни баён этар экан, муаллиф ўқувчининг диққатини қуйидагиларга қаратади. “Раъно Ражапова 1935 йил 1 октябрида Ўзбекистон жанубидаги Термиз шаҳрида темир йўл ишчиси оиласида туғилган. Термиздаги ўрта мактабни 1953 йилда кумуш медал билан тугатиб, ўша йили М.Б.Ломоносов номидаги Москва Давлат Университетининг тарих факултетига ўқишга киради... 17 ёшли оддий ўзбек қизининг Ўзбекистон ва СССРнинг энг олис жанубий нуқтаси бўлган чекка Термиз шаҳридан бориб, Москва университетида 1953 йилда ўқишга кириши дарҳақиқат кичик бир мўъжиза эди”, - деб ёзади муаллиф.

Р.Ражапова университетни имтиёзли диплом билан тугатиб Ўзбекистонга қайтади. 1959 йилдан токим умрининг охиригача унинг бутун ҳаёти ва илмий фаолияти Ўзбекистон ФА Тарих институти билан боғланади. Бўлажак тарихчи олима Ўзбекистонда тарих фанининг маркази бўлган бу қутлуғ даргоҳда кўп йиллар давомида фаолият кўрсатиб, оддий лаборантликдан институт директори даражасига кўтарилади.

Мазкур йиллар мобайнида Раъно Ражапованинг жўшқин илмий фаолияти мақола муаллифи Қ.Ражабов томонидан 4 босқичга бўлиб баён қилинган. Р.Ражапова илмий фаолиятининг биринчи босқичи XX аср 50-йиллар охири - 70-йилларнинг боши бўлиб, бу босқичнинг эътиборли воқеаси 1967 йил сентябрда ҳимоя қилинган шов-шувли номзодлик диссертацияси бўлганлигини муаллиф алоҳида эътироф этади.

Тарихчи олим Қ.Ражабов олима устозининг 15 йиллик (1971-1886) фаолияти даврини, яъни иккинчи босқичда Партия тарихи институтида турли лавозимларда ишлаганлиги билан изоҳлайди.

Қ.Ражабовнинг эътироф этишича, олиманинг илмий фаолиятидаги энг сермахсул ва жўшқин даври, шубҳасиз, 1986-1991 йиллар (учинчи босқич) бўлиб, бу йилларда Р.Ражапова ЎзФА Тарих институтига раҳбарлик қилган босқичдир. “Р.Ражапова институтга директор бўлгач, -деб ёзади муаллиф, айрим бошлиқларга ўхшаб нуқул ташкилотчилик ишлари ва раҳбарликка шўнғиб кетмади. Балки шундай тарихий мураккаб шароитли вазиятда Ўзбекистон тарихчиларининг сардори ва етакчиси сифатида замонавий ўзбек миллий тарих фани тетапоя бўлаётган бир даврда илмий вазифаларни шараф билан бажарди. Илмий фаолиятининг 3-босқичида Р.Ражапова эътибор қаратган мавзулардан бири Туркистон ўлкасида 1917 йилда ташкил этилган миллий сиёсий ташкилотлар ва Туркистон ҳукумати фаолияти, совет режимига қарши кўтарилган “босмачилик ҳаракати” ва Ўрта Осиё республикаларида ўтказилган миллий-худудий чегараланиш сиёсати ҳамда унинг оқибатлари бўлди. Бу мавзулар нафақат устоз томонидан ўрганилди, балки ўша йилларда ёшларга номзодлик ва докторлик диссертациялари учун мавзу қилиб берилди”.

Олима илмий фаолиятининг сўнгги 4-босқичи 1992-2005 йилларни ўз ичига олганлиги, қарийб 15 йил давом этган бу босқичда ҳам Р. Ражапова бутун эътиборини янги китоблар ёзиш, миллий тарихнинг ҳолисона мезондаги асосларини яратиш, Ўзбекистон тарихининг совет даврига оид янги назарий-методологик концепциясини ишлаб чиқиш, истеъдодли ва фидойи тарихчи олимлар мактабини шакллантиришга қаратганлигини муаллиф алоҳида ҳурмат билан эътироф этади. Айниқса, Р. Ражапова муаллифлар жамоаси раҳбари сифатида “Ўзбекистон” нашриётида “Ўзбекистон тарихи (1917-1993 й.)” дарслиги 1994 йилда босилиб чиққанлиги муболағасиз айтиш мумкинки, - дейди муаллиф, бу дарслик Ўзбекистонда совет даври тарихи тўлиқ ва яхлит ҳолатда ҳолис ва ҳаққоний ёзилган дастлабки китобдир. Кейинчалик ушбу дарслик асосида Ўзбекистоннинг совет даври тарихига оид бошқа дарслик ва ўқув қўлланмалар, ҳатто, илмий монографиялар ҳам ёзилди.

Ҳақиқатан ҳам эътироф этиш жоизки, Ўзбекистонда биринчи авлод мактаб дарсликлари ичида тарихчи педагоглар томонидан юқори баҳоланган, 5-10 йиллар давомида мактабларда ўқитилган, республика халқ таълими тизимида катта рол ўйнаган мазкур дарсликнинг муаллифлар жамоаси ва унинг раҳбаридан ўтган асрнинг 90-йиллари мактаб ўқувчилари, олийгоҳ талабалари жуда миннатдор. Ҳатто, Бухоро давлат университетининг айрим профессорлари ҳам эндигина ўқув режасига киритилган Ўзбекистон тарихидан ўз маърузаларини мазкур дарслик матнидан ўқиб берганларини гувоҳи бўлганмиз.

Тарихчи олим Қ.Ражабов мазкур мақола сўнгида таниқли олима Р.Ражаповадаги ҳалоллик, холислик, қатъийлик фазилатларини, Ватанга садоқат ва муҳаббат каби туйғулари ўта кучли бўлганлигини, бутун умрини илмий ижодга бағишлаганлигини, ўзининг шахсий ҳаётини ҳам тарих фани учун қурбон қилганлигини чуқур ҳурмат билан тилга олади.

Мазкур хотира китобининг биринчи қисм учинчи бандида Р.Ражапова асосий илмий асарларининг библиографияси (улар жами 52 та), 4-банди олима масъул муҳаррирлигида чоп этилган китоблар рўйхати (21 та), 5-бандда Р.Ражапованинг илмий раҳбарлиги ва маслаҳатчилигида ҳимоя қилинган диссертация (3 та докторлик, 7 та номзодлик) номлари ва муаллифлари қайд қилинган.

“Раъно Ражапова замондошлари хотирасида” деб номланган китобнинг иккинчи қисмидан жой олган 23 нафар муаллифнинг хотираларида олиманинг замондошлари ва шогирдларининг устоз ҳақидаги эсдаликлари мавжуд. Р.Ражапованинг тўнғич шогирдларидан бири, тарих фанлари доктори, профессор С.Агзамходжаев ўз устози ҳақида қарийб 6 саҳифадан иборат хотираларини “Ўзбекистонда тарих фанини ривожлантириш учун қайғурган олима устоз” деб номлаган. Тарихчи олим миллий демократик давлатчилигимизга асос солган Туркистон Мухторияти тарихини янгитдан архив ҳужжатлари ва миллий матбуот асосида тадқиқ этишни айнан Р.Ражапова таклиф қилганлигини ва бу мавзу нақадар долзарб эканлигини тушунтириб берганлигини эътироф этади. Олим 1996 йилда мазкур мавзуда Раъно Ёдгоровна раҳбарлигида докторлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилганлигини мамнуният билан хотирлайди. С.Агзамходжаев ўз хотирасини: “Р.Ражапова том маънода олийжаноб ва камтар инсон, юқори маънавиятга эга бўлган, замонавий фикрлайдиган олима, меҳрибон ва бағрикенг устоз эдилар”, - деб яқунлайди.

“Устознинг менга берган тўққиз карра сабоғи” мавзусида ёзилган, профессор Қ.Ражабов томонидан маржон доналаридек тизилган фикрлар ва эътирофлар, айтиш жоизки, мазкур китобнинг нақшу беазаги (бенефиси)га айланган. Китобхон ушбу қарийб 20 саҳифалик мақолани ўқишни бошлар экан, бир саҳифадан иккинчисига кўз узмасдан, ҳаяжон билан ўтади. Кейин яна қайта-қайта ўқийди, ҳар бир банд, яъни ҳар бир сабоқдан кейин узоқ тафаккур қилади: ўзи билан ўзи суҳбат қуради, ўз устози билан муносабатлари тўғрисида барча хотираларини кинолентаси каби чиғирикдан ўтказди, хуллас, ҳаётий сабоқ чиқаради, кўнгли эса таскин топади.

Яна шуни эътироф этиш керакки, келажакда ким устози ҳақида хотира ёзиш тадоригини кўраётган бўлса, бу ёндашув, яъни сабоқлардан иборат ўзига хос янгича методология тарихчи олим Қ.Ражабов томонидан илк бор ишлаб чиқилиб, тавсия қилинмоқда.

Шунингдек, китобнинг иккинчи қисмидан ўрин олган мақолалар ичида профессорлар Ш.Ҳайитов, С.Шодмонова, Б.Ҳасанов, Э.Каримов, А.Расулов ва бошқалар томонидан билдирилган хотираларда назарийётчи олима ва ташкилотчи раҳбар Р.Ражапова фаолиятининг кўпчиликка номаълум бўлган кўп жиҳатлари ойдинлаштирилган.

Китобнинг учинчи якуний қисми “Тарихчи архивидан” деб номланиб, бунда Р.Ражапованинг эълон қилинмаган қўлёзмаларидан намуналар (улар сони жами 21 та) ўқувчи ҳукмига илк бора ҳавола қилинади. Шунингдек, бу қисмда олиманинг ҳозиргача эълон қилинмаган айрим тарихий асарлари, мақолалари ва қўлёзмалари (улар асосан рус тилида ёзилган) ҳамда баъзи расмий ҳужжатлар мазкур китобни тўпловчи ва нашрга тайёрловчи масъул муҳаррир Қ.Ражабовнинг шахсий архивидан олиниб нусхалаштирилган, бу эса китобда қарийб 200 саҳифалик матнни ҳосил қилган.

Хуллас, бу китоб Ўзбекистон илм-фани ва ижтимоий ҳаётида ҳалоллик ва талабчанлик тимсоли бўлган таниқли тарихчи олима Раъно Ражаповага нисбатан замондошлари эътирофи ҳамда илмий жамоатчиликнинг беқиёс ҳурмати ифодаси ҳисобланади.